

ՌԵՆԱ ՄՈՎՍԵՍՅԱՆ

ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆ ԻԲՐԵՎ ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ԲԱՌԵՐԻ ՊԱՀԱՐԿՄԱՆ ԵՎ ԳՈՐԾԱԾԱԿԱՆ ԱԿՏԻՎՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱԿԱՅՐ...*

Բանալի բառեր՝ ժողովրդայնացում, գեղարվեստական գրականություն, ծագումնաբանական բազմազանություն, կենսունակություն, բարբառայնություն, լեզվամտածողություն, ոճավորում, հնդեվրոպական, փոխառություն, իմաստային, բարբառախոս միջավայր:

Ժողովրդի բնավորության, մտածելակերպի, կենսափիլիսոփայության գեղարվեստական արտացոլման եղանակներից է լեզվի ժողովրդայնացումը: Իսկ լեզվի ժողովրդայնացման ուղիներից մեկը բարբառային ու ժողովրդախոսակցական իրողությունների գործածությունն է:

Հայ դասական և ժամանակակից գրողներից շատերն իրենց ստեղծագործությունների լեզվական միջոցների ընտրության շրջանակներն ընդլայնել են՝ ի հաշիվ լեզվի տարածական տարբերակների՝ բարբառների, ենթաբարբառների, խոսվածքների, որը հայ լեզվաբանության և գրաքննադատության մեջ տարբեր ժամանակներում տարբեր կերպ է գնահատվել, բարբառային իրողությունները դիտվել են կա՛մ որպես գրական նորմայից շեղումներ, «ցածր» ոճի դրսևորումներ, կա՛մ էլ բներանգ ստեղծելու, կերպավորման, ազգային հոգեբանության դրսևորման լավագույն միջոցներ և այլն:

Ջննելով բարբառային իրողությունների դրսևորման առանձնահատկություններն ու նպատակադրումը՝ նկատելի է հեղինակի կողմից դրանց կամա և կանխամտածված ընտրությունը: Ակամա ընտրությունը հեղինակի լեզվամտածողության ինքնաբուխ ու բնական արտահայտությունն է: Բարբառը կամ խոսվածքը լեզվական այն տարբերակն է, որին մարդը (այս դեպքում՝ գրողը) տիրապետում է վաղ մանկութ-

* Հոդվածն ընդունվել է 22.05.2019 թ., երաշխավորվել է տպագրության բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ Չինախդա Բալայանի կողմից՝ 04.06.2019 թ., ստորագրվել է տպագրության՝ 05.06.2019 թ.:

յունից, և բարբառով է նրա գիտակցության մեջ ձևավորված քերականական տրամաբանությունը: Այդ մասին Հր. Աճառյանը գրում է. «Ամեն մի անհատ, որ գրում է որևէ մայրենի լեզվով կամ բարբառով, ինչքան էլ լավ իմանա այդ օտար լեզուն կամ բարբառը, այնուամենայնիվ իր մայրենի լեզվից կամ բարբառից որևէ հետք կթողնի: Երբ մի վանեցի գրում է գրական հայերենով, լինի դա արևելյան թե արևմտյան բարբառով, անշուշտ մի քանի տեղ որոշյալ բառերի ը հոդը կուլ պիտի տա: Երբ Լեոն իր Հայոց Պատմության մեջ (Ա, էջ 609) գրում է. «Տիգրունից մոտ է ապրում», դրանով մատնում է իր դարաբաղցի լինելը (Ղարաբաղի բարբառում մօտ նախադրությունը վերցնում է բացառական խնդիր, մինչդեռ ուրիշ բարբառներում սեռական-տրական խնդիր): Կամ երբ Մանանդյանը իր հրատարակած Նոննոսի մեջ (Marburg, 1903, էջ 5, ծան.) գրում է պիտի լինի՜ր փոխանակ պիտի լիներ, դրանով մատնում է, թե խոսում է կարևեցոց բարբառը»¹:

Բարբառային իրողությունների կանխամտածված ընտրությունը ոճական արժեք ունի, գեղարվեստական ստեղծագործության մեջ այդ միավորներն ունեն տարբեր գործառնություններ. բնութագրում են տվյալ տարածաշրջանի կենցաղը, բարբառը կամ խոսվածքը դարձնում են ավելի ճանաչելի՝ ընդլայնելով ընթերցողի պատկերացումը տվյալ բարբառի առանձնահատկությունների մասին, և ստեղծելով համապատասխան բներանգ՝ գրական կերպարները դարձնում են ավելի գործուն, կերպավորում՝ ավելի համոզիչ: Բարբառային բառերի գործածումով հարստանում են գեղարվեստական լեզվի ոճական և պատկերավորման հնարավորությունները, ավելի անկեղծ է դրսևորվում հեղինակի վերաբերմունքը, բարբառային իրողությունների միջոցով գեղարվեստական խոսքը դառնում է ավելի բնական, և ընթերցողը ավելի է կապվում հեղինակի՝ որպես ժողովրդի միջից ծագած կերպարի հետ: Բացի դրանից՝ բարբառային իրողությունների գործածությունը նպաստում է նաև բարբառների ու գրական լեզվի մերձեցմանը՝ բարբառների հաշվին բազմապատկելով գրական լեզվի զարգացման հնարավորությունները:

Ուսումնասիրության նյութը Արցախի ժամանակակից գրողների ստեղծագործություններում գործածված բարբառային բառերն են:

¹ Աճառյան Հ., Հայոց լեզվի պատմություն, մաս 2, Երևան, Հայպետհրատ, 1951, էջ 116:

Արցախի գրողները Ղարաբաղի բարբառի կրողներն են, և նրանց ստեղծագործություններում դրսևորվող բարբառայնությունները մեծ մասամբ Արցախի տարածքի խոսվածքներին հատուկ իրողություններ են, որոնց մի մասը, բնականաբար, բնորոշ է նաև մյուս բարբառներին ու խոսվածքներին, մյուս մասը ինքնատիպ է, բնորոշ է միայն տարածաշրջանի խոսվածքներին:

Բարբառի հարուստ բառապաշարի հումքը Արցախի ժամանակակից գրողների ստեղծագործություններում դարձել է իրական պատկերների, տիպական կերպարների կերտման լավագույն միջոց: Դրանց գործածությունը ունի տեղական բներանգ ստեղծելու, ժողովրդի լեզվամտածողության և հոգեբանության ինքնատիպությունը ցույց տալու ոճական բեռնվածություն, գեղարվեստական խոսքին հաղորդում է աշխուժություն, կենդանություն, հարազատություն և անմիջականություն:

Ինչպես՝ *Որից վառվող-լույս տվող փիթեկան (պատրույզ) սնունդ է առնում: Առհասարակ ամեն շնչավոր նեղ օրին քաշվում է իր սամթը (այստեղ՝ կողմ)²: Ասեմ, որ նմանների ու մեկ էլ՝ փահլլանի (լարախաղաց) երևալը մեր կողմերում զվարճանալու լավ առիթ էր դառնում³: Սառույցը ցեխաջրի երեսը բարակ փառ (թաղանթ) էր կապել⁴:*

Գրողի կողմից բառի ընտրությունը պայմանավորված է ոչ միայն նրա տաղանդով, գեղագիտական ըմբռնումով, այլև երկի թեմատիկ առանձնահատկություններով, այն միջավայրով, որը ներկայացվում է ստեղծագործության մեջ: Եթե փորձենք ընդգծված բարբառային բառերը փոխարինել համապատասխան գրականներով, ապա կխամրի միջավայրի զգացողությունը և խոսքի բնականությունը: Հատկանշելի է մի իրողություն ևս. եթե այս կառույցները մի կողմից՝ սահմանափակում են ստեղծագործության «հանրամատչելիությունը», այսինքն՝ այլ բարբառակիր ընթերցողը հաճախ բառարանային ընթերցմամբ պետք է ընկալի համահենքը, ապա մյուս կողմից՝ այդօրինակ գործածությունները դառնում են տվյալ հանրության

1 Հակոբյան Վ., Չատիկը ջրավազանի հատակին, «Դիզակ պյուս» հրատ., Ստեփանակերտ, 2010, էջ 591:

2 Ղահրիյան Ա., Պատրանք, «Սովետական գրող» հրատ., Երևան, 1983, էջ 190:

3 Ավետիսյան Ն., Սրտի կայծեր, Ստեփանակերտ, «Վաչագան Բարեպաշտ» հրատ., 2013 էջ 82:

4 Հովհաննիսյան Մ, Երկեր, հ.1, «Վաչագան Բարեպաշտ» հրատ., էջ 376:

լեզվական առանձնահատկությունների, նաև մշակույթի ճանաչողության իրական փաստեր:

Գեղարվեստական խոսքում կրկնակի արժևորվում են բարբառային այն բառերը, որոնք գրական փոխարինիչներ չունեն: Նման բառերը գրական լեզվին հատուկ նկարագրական միջոցներով փոխարինելը խոսքը ոչ միայն գրկում է վերոնշյալ որակներից, այլև սեղմությունից, դիպուկությունից: Այսպես՝

*Մազան էլ ես կբերեմ, հլա որ գինին լավ եղավ, մի երկու բանկա էլ կապած կրմզուկ կբացեմ:*¹ - *Խմիչքի հետ գործածվող ուտելիքն էլ ես կբերեմ, հլա որ գինին լավ եղավ, մի երկու բանկա էլ կապած կրմզուկ կբացեմ:*

Շունը իսկույն ետ է դառնում, ցանկանում է աստիճաններով բարձրանալ, բայց աստիճանների վրա խափանգը փակած է²: - Շունը իսկույն ետ է դառնում, ցանկանում է աստիճաններով բարձրանալ, բայց աստիճանների վրա դեպի ներքևահարկը կամ տանիքը բացված մուտքի վրա դրվող դռնակը փակած է:

Ընդգծված բառերը նշված իմաստներով փոխարինելով՝ կորչում են նկարագրության տիպականությունը, բներանգային առանձնահատկությունները, թուլանում դինամիկությունը, իսկ եթե հեղինակն ընտրեր մոտ իմաստ արտահայտող այլ գրական բառեր (ինչպես՝ **մազա-ուտելիք, խափանգ-դռնակ** և այլն), ապա կտուժեր նկարագրության հասցեավորումը, հեղինակի ասելիքը կկորցներ ներգործության ուժը, խոսքի գեղարվեստական հատկանիշները կխամրեին:

Արցախի գրողների ստեղծագործություններում գործածված բարբառային բառերն ունեն նաև ծագումնաբանական բազմազանություն: Դրանց մեջ մեծ է և՛ բնիկ բառերի, և՛ փոխառությունների թիվը: Բնիկ հայերեն բառերը կազմում են թե՛ գրական հայերենի, թե՛ նրա բոլոր տարբերակների բառապաշարի միջուկը, հիմնաշերտը:

Հատկանշական է, որ ուսումնասիրվող ստեղծագործություններում իմաստային հետաքրքիր ծավալումներ ունեն հնդեվրոպական ծագման այն միավորները, որոնք վկայված չեն հայերենի գրավոր հուշարձաններում, բայց առկա են հայերենի քիչ թվով բարբառներում, այդ թվում Ղարաբաղի բարբառում: Այդպիսի միավորներ են **հեռ** (հ.ե. ers, գրբ. եռ) - 1.եռալը, 2.ցավ, կսկիծ, **կեփ** (գրբ. գաբ, հ.ե. ghabh) - այստեղ՝ *զհստ*,

1 Հովհաննիսյան Մ, Երկեր, հ1, «Վաչագան Բարեպաշտ» հրատ., էջ 241:

2 Նույն տեղում, էջ 401:

ագոր, Ի՞նչ ես կենիերդ բաց արել, բա դու սկի ամոթ չունե՞ս¹: **ճիթ** (հ.ե. gei) – ողկույզ-Մի ճիթ խաղող բարձրացել էր գլխից վեր²., **պող** -վառվող, կրակ կտրած ածուխ-Գոնե լուսացույցը, որ մթան մեջ պողի էր նման, շուտ կանաչե՞ր³., **տալ** (հ.ե. dhel)- ծառի ճյուղ 8.Երկու ոյուցագուն ծառեր՝ ճղատարած ու հզոր, ամեն մի տալը մի ծառ⁴ և այլ բառեր:

Պատմական զարգացման ընթացքում Ղարաբաղի բարբառի բառապաշարի հարստացման արտաքին աղբյուր են հանդիսացել հիմնականում արևելյան լեզուների (արաբերեն, պարսկերեն, թյուրքական լեզուներ) և ռուսերենի բառապաշարը: Արցախի գրողների ստեղծագործություններում բառապաշարի այդ շերտը ակտիվ կենսունակությամբ դրսևորվել է: Փոխառողն, անշուշտ, բարբառն է եղել, իսկ գրողների նպատակը ժամանակաշրջանի ժողովրդական խոսքն ու մտածողությունը ընթերցողին ներկայացնելն է: Հատկանշական է Ռ. Իշխանյանի նկատառումը. «Պետք է խստորեն տարբերել նախ իր՝ գրողի կատարած փոխառությունը օտար լեզվից և այն փոխառությունը, որը ոչ թե գրողը, այլ բարբառն է կատարել»⁵:

Օրինակ՝ **մագազին/մադազին** (ռուս. магазин, արաբ. magaz թրք. magaза, ֆր. magazin) – խանութ *Կարծեցի՝ ոսկու մագազին ես: Աղջի, էդ ինչի՞ ես զուգվել*⁶: **Գրադուզ/գըրադուզ** (ռուս. градус, լատ. gradus) – ջերմության, հեղուկի խտության, սպիրտի թնդության աստիճանի չափման միավոր - *Որ ընկեր Սահրադյանը տանի գրադուզը ստուգի*⁷, **Սարսաղ** (թրք. sarsak) – հիմար, տիմար- *Այ սարսաղ տերտեր, քեզ ո՞վ է իրավունք տվել*⁸: **Դայի** (թրք. dayə) – 1. քեռի, մորեղբայր, 2. տարեց տղամարդկանց դիմելու հարցական կոչական բառ -*Բա չգիտե՞ս, Կուլքի դայի..*⁹: **Ափաշկարա** (թրք. apaşı-kar) – ակնհայտ՝ պարզորոշ՝ բացահայտ կերպով-*Վանին քթի տակին նորից*

1 Օվյան Վ., Կապույտ տարիներ, Ստեփանակերտ, «Դիզակ պլուս» հրատ., 2007, էջ 306:

2 Ավետիսյան Ն., Սրտի կայծեր, Ստեփանակերտ, «Վաչագան Բարեպաշտ» հրատ., 2013, էջ 22:

3 Մարտիրոսյան Հ., Համազարկ հրաժեշտից առաջ, ՀԳՄ հրատ., Երևան, 2007, էջ 75:

4 Հովհաննիսյան Մ, Երկեր, հ1, «Վաչագան Բարեպաշտ» հրատ., էջ 229:

5 Իշխանյան Ռ., Բակունցի լեզվական արվեստը, «Միտք» հրատ., Երևան, 1965, էջ 91:

6 Օվյան Վ., Կապույտ տարիներ, «Դիզակ պլուս» հրատ., Ստեփանակերտ, 2007, էջ 307:

7 Նույն տեղում, էջ 249:

8 Նույն տեղում, էջ 42:

9 Աբրահամյան Ս., Սերունդների հետ, Երևան, «Ամարաս» հրատ., 2008, էջ 62:

խնդմնդաց՝ հիմա ափաշկարա ¹: **Չոփուշ** (թրք. čovuş) – գզիր - Գիշերվա կեսին մեկ էլ տարածվում է չոփուշ Թեմուրի ծայնը...²: **Մեզար** (արաբ. mezar) – մազից՝ բրդից գործած մեծ սփռոց, որի վրա շարում են խմորի գնդերը կամ թոնրից հանած տաք հացերը - Սոնա տատը մեզարը մեկնում էր հատակին, ինքը ծալապատիկ նստում...³: **Լդար** (պրսկ., թրք. lagar) – նիհար, վտիտ - Լող-լող կերպարանքում, երկար լճար դեմքին ու խռիվ բեղերին իջած լրջությունն էր հիմա ծիծաղելի⁴ ևն:

Խնդրո առարկա գեղարվեստական ստեղծագործությունների մեջ ռուսական փոխառությունները քանակով գերազանցում են մնացած լեզուներից կատարած փոխառություններին: Հետաքրքրական է, որ Արցախի բանահյուսության լեզվի քննությանը նվիրված աշխատանքի մեջ Լ. Մարգարյանը նշում է, որ բանահյուսության լեզվում արևելյան լեզուներից կատարած փոխառությունները քանակով գերազանցում են ռուսական փոխառություններին: Պատկերն այդպիսին է նույնիսկ նորագիր բանահյուսական նմուշներում, չնայած թվում է՝ նորագիր բանահյուսական նմուշներում պետք է նկատվեր ռուսերեն փոխառությունների կտրուկ աճ՝ պայմանավորված վերջին տասնամյակներում բարբառ ներհոսած ռուսերեն բառերի մեծաքանակությամբ: Սա, ըստ Լ. Մարգարյանի, կարելի է բացատրել նրանով, որ բանասացները ավագ սերնդի ներկայացուցիչներ են, իսկ բանահավաքները բանահյուսական նմուշը փոխադրելիս նախանձախնդիր են նմուշի «բնօրինակային» առանձնահատկությունները պահպանելուն:

Գեղարվեստական գրականության պարագայում գրողի նախանձախնդրությունն ուղղված է տվյալ ժամանակաշրջանի ժողովրդի լեզվամտածողությունը ճիշտ ներկայացնելուն: Մեր կարծիքով՝ դրանով է պայմանավորված այն հանգամանքը, որ, ի տարբերություն բանահյուսական լեզվի, խորհրդային և հետխորհրդային ժամանակաշրջանի գեղարվեստական գրականության լեզվի բառապաշարը հարուստ է ռուսերենից կատարած բարբառային փոխառություններով: Ինչպես՝ **Մասկա** - (ռուս. маска, իտ. maschera, ֆր. masque) – դիմակ - *Ինչո՞ւ*

1 Հովհաննիսյան Մ., Երկեր, հ1, «Վաչագան Բարեպաշտ» հրատ., էջ 113:

2 Նույն տեղում, էջ 145:

3 Նույն տեղում, էջ 224:

4 Ղաիրիյան Ա., Պատրանք, «Սովետական գրող» հրատ., Երևան, 1983, էջ 67:

Ե ներս մտել ձեռնոցներով ու սպիտակ մասկայով¹: **Տելեգրեյկա** (ռուս. телегрейка) – տղամարդու մզդակած հաստ ու կարճ վերնազգեստ - Եկավ սապոգները քարշ տալով, տելեգրեյկան ուներին ծոված ու գլխարկն աչքերը համարյա ծածկած²: **Դոխտուր** (ռուս. доктор, լատ. doctor) – բժիշկ - *Բաղունց Հակոբ ապոր Նվարդը դոխտուր է դարձել, չէ՞³*: **Շոփեր** (ռուս. шофер, ֆր. chouffeur) – վարորդ-Մաթևոսի համար քաղաքի հասուն աղջիկները վարժուհիներ են, երիտասարդները՝ վարսավիրներ կամ «շոփերներ»⁴:

Ծագումով փոխառյալ մի շարք բառեր բարբառում և մեր օրինակներում գործածվում են փոխատու լեզվում ունեցած բառիմաստից տարբերվող նոր իմաստով, մի շարք բառեր էլ գուգահեռաբար պահում են նաև փոխատու լեզվի իմաստը: Օրինակ՝

քիլիկյոշ (պրսկ. kālīgūš) բառը փոխատու լեզվում ունի «եռացրած» իմաստը, իսկ բարբառում բառիմաստը մասնավորվել է և նշանակում է «կերակրատեսակ, որ պատրաստում են չորաթանը ջրի մեջ լուծելով և վրան յուղի մեջ խարկած տիս լցնելով»: Ինչպես՝ *Քիլիկյոշ ... Կարո՞ղ ես եփել: Սիրիրում այնքան եմ հիշել մայրիկի եփած կերակուրները*⁵:

չանչախ (պրսկ. čākāčāk)-ը պարսկերենում ունի «դռան թակիչ» իմաստը, Ղարաբաղի բարբառում բառիմաստն ընդլայնվել է և ունի հետևյալ նշանակությունները. 1 ջրաղացի կրիճակին ամրացված ու ծայրով ջրաղացքարի վրա ընկած փայտե շերտիկ, որի ցնցումները հաղորդվում են կրիճակին, և աղուևը դանդաղորեն թափվում է քարի անցքի մեջ 2. փայտե հաստ ցից, որ խրում են գետնի մեջ, 3. փխբ. շատախոս մարդ: Մեր օրինակում էլ բառը գործածված է վերջին՝ փոխաբերական իմաստով: Համապատասխան պայմաններով թելադրված՝ առաջին երկու իմաստները գործածության նվազ հաճախականություն ունեն, մինչդեռ փոխաբերական իմաստով

1 Հակոբյան Վ., Չատիկը ջրավազանի հատակին, «Դիզակ պյուն» հրատ., Ստեփանակերտ, 2010, էջ 218:

2 Ղահրիյան Ա., Պատրանք, «Սովետական գրող» հրատ., Երևան, 1983, էջ 82:

3 Աբրահամյան Ս., Սերունդների հետ, Երևան, «Ամարաս» հրատ., 2008, էջ 47:

4 Օվյան Վ., Կապույտ տարիներ, «Դիզակ պյուն» հրատ., Ստեփանակերտ, 2007, էջ 89:

5 Հակոբյան Վ., Չատիկը ջրավազանի հատակին, «Դիզակ պյուն» հրատ., Ստեփանակերտ, 2010, էջ 379:

գործածությունը կենսունակ է: Ինչպես՝ *Գլուխը լուրջ-լուրջ տմբամբացնում է չանչափ Բենիկը*¹:

փանջաք (պրսկ. fenče) բառը փոխատու լեզվում գործածվում է «*ծեռքի թաթ*» իմաստով, բարբառում բառիմաստի ծավալումով ունի «*մի ծեռքով՝ բռնով տանելու չափով քանակություն (խոտի, հացաբույսի և այլն)*» և «տասը կամ քսան խուրձից բաղկացած փոքրիկ դեզ» իմաստները: Ինչպես՝ *Լավ, ի՞նչ անենք, թե օրական վեց փանջաք հունձ ես անում*²:

շաբաշ (պրսկ. šabaš - կեցցե՛, շա՛տ լավ) բառը բառիմաստի շրջումով բարբառում կիրառվում է «*հարսանիքի՝ տոնահամբության և այլնի ժամանակ նվագողներին, պարողներին տրվող դրամական նվեր*» նշանակությամբ, ինչպես՝ Ինձ համար «*Ջեյրանի*» նվագիր, հիսուն ռուբլի **շաբաշ** եմ տալիս³:

քավթառ-ը (պրսկ. kaftār) փոխատու պահլավերենի «բորենի» նշանակությամբ բարբառում չի գործածվում: Այն ստացել է «*տգեղ, ծեր (ջաղու)*» իմաստները և ունի ընդգծված բացասական երանգ: Ինչպես՝ Անամոթ, անամոթ **քավթառ** կին է, բայց այնպես է զուգվում-գարդարվում, կարծես հարսատեսի է պատրաստվում...⁴:

խալաթ (արաբ. xəlāt) բառը փոխատու լեզվի «*ընծա, նվեր*» իմաստին զուգահեռ ունի «տանը կամ աշխատանքի վայրում հագնելու երկար վերնազգեստ» իմաստը, ինչպես՝ *Սերիկ, այդ ինչո՞ւ է խալաթդ սևացել*⁵:

Արցախի և Չանգեզուրի գրողների ստեղծագործություններում գործածված որոշ բարբառային բառերի կենսունակությունը փորձել ենք որոշել՝ հարցում կատարելով տարբեր սերունդների ներկայացուցիչների շրջանում: Առանձնացրել ենք 50 բնիկ և փոխառյալ բարբառային բառեր, որոնք գիտեն և գործածում են 70-85 տարեկան բոլոր հարցվողները (12 հոգի) :

Այդ բառերի մոտ կեսը՝ **յուղոնիկ-1**⁶ (*հավերի ընտանիքին պատկանող վայրի կամ ընտանի փոքրիկ թռչուն*), **քյափուռ-0** (*անխիղճ, անգույժ մարդ*), **դալք-0** (1. *կեղծ, խաբիված*, 2. *ծույլ, դանդաղաշարժ*), **փանջաք-0** (*տասը կամ քսան խուր-*

1 Օվյան Վ., Կապույտ տարիներ, «Դիզակ պլուս» հրատ., Ստեփանակերտ, 2007, էջ 31:

2 Նույն տեղում, էջ 232:

3 Նույն տեղում, էջ 45:

4 Հովհաննիսյան Մ., Երկեր, հ1, «Վաչագան Բարեպաշտ» հրատ., էջ 173:

5 Հակոբյան Վ., Չատիկը ջրավազանի հատակին, «Դիզակ պլուս» հրատ., Ստեփանակերտ, 2010, էջ 506:

6 Թվերով տրվում է համապատասխան բառն իմացողների քանակը:

ծից բաղկացած փոքրիկ դեզ), **մազա-3** (խմիչքի հետ գործածվող ուտելիք), **քյոհլան-0** (արագաշարժ), **թամբաքյու-0** (մորմազգիների ընտանիքին պատկանող բույս, որի չորացրած և մանրացրած տերևները գործածում են ծխելու համար), **մաշալա-3** (գոհունակություն, խրախուսանք, բարեմաղթություն արտահայտող բացական-չություն՝ կեցցես), **մազալու-0** (տեղը տեղին, համով, հոտով, 2. աշխույժ, հետաքրքիր), **քյառա-0** (ականջները կտրած), **դամիշ-3** (եղեգ), **դաբա-0** (կանացի երկար գգեստ), **խափանգ-0** (դեպի ներքնահարկը կամ տանիքը բացված մուտքի վրա դրվող դռնակ), **սարթ-0** (ած., 1. թունդ, բարկ, 2. համառ, 3. խիստ, դաժան, խստաբարո), **կուփեճ-0** (գորգագործների երկաթե ատամնավոր գործիք, որով գործածամեն շարքը ծեծում են՝ խիտ նստեցնելու՝ ամրացնելու համար), **ճաթ-0** (գարուց կամ կորեկից թխած հաց), **դիրմա-3**, (1. փամփուշտի արճճե մանր գնդակ, 2. ած., փխբ. մանր (պտուղների մասին), **մութրուբ-0** (անճարակ, խեղճ ու կրակ), **չետվեր-0** (տարողության չափ, որ հավասար է 4 լիտրի, 2. այդպիսի տարողությամբ շիշ), **կեփ-2**, (կարթանման երկճյուղ փայտիկ, որ կապում են թակի՝ պարանի մի ծայրին, իսկ մյուս ծայրն անցկացնելով դրա միջով՝ բեռը պրկում), **դյոյաթ-3** (ջանք, եռանդ, ուժ), **դաբադ-0** (խոշոր եղջերավոր անասունների վարակիչ հիվանդություն), **քյառա-0** (ականջները կտրած) անծանոթ է բարբառախոս միջավայրի 15-25 տարեկան բոլոր կամ գրեթե բոլոր հարցվողներին (50 հոգի): Գեղարվեստական գրականության մեջ սրանց գործածությունը առավել արժևորվում է. դրանցով ոչ միայն կոլորիտ է ստեղծվում, այլև գրականությունը դառնում է այդպիսի բառային միավորների գործածության ու պահպանման եզակի միջավայր:

Հիմք ընդունելով այդ բառերի անծանոթությունը, ըստ այդմ նաև սակավ գործածությունը նոր սերնդի խոսքում՝ պայմանականորեն դրանք համարում ենք անկենսունակ միավորներ:

Այդ բառերի մի մասի (**կուփեճ, ճաթ, կեփ, թամբաքյու, խափանգ, դաբա**) անկենսունակությունը պայմանավորված է նրանով, որ դրանք նշանակող իրերը, երևույթները դուրս են եկել կամ այլևս քիչ են գործածվում կենցաղում, իսկ մնացած բառերը գործածությունից դուրս են մղել դրանց գրական համարժեքները:

Առանձնացված բառերից համեմատաբար կենսունակ են

մուշտարի-48 (հաճախորդ, այցելու), **փառ-48** (թաղանթ), **աբուռ-47** (ամորթի, պատվի, պատկառանքի զգացում), չոփ-47 (1.չոր ճյուղ, փայտի կտոր, 2. փխբ. շատ նիհար), **ցաք-48** (փշոտ թուփ), **ճկռել-50** (կքվել), թազնիլ-45 (նստել՝ շան, գայլի, արջի մասին), **լազաթ-48** (1 հաճույք, բավականություն, 2. անհաճելի բավականություն պատճառող), **կռոճ-49** (շաքարի, քարաղի և այլնի ամբողջական կտոր, գուլձ), **դամաթ-44** (բախտով վիճակված բաժին), **գյուլ-50** (1.լճակ, 2. փոսի մեջ հավաքված ջուր), **դորթ-39** (ճիշտ, ճշմարիտ), չուխ-42 (ոտքից կամ ձեռքից հաշմանդամ, կաղ), **յալ-42** (1.սարալանջ, 2.ծիու և այլ կենդանիների վզի մազ), **սատոր-47** (փայտի հաստ կոճղ, որի վրա փայտ կամ միս են ջարդում, կտրտում), **օյին-48** (1.խաղ, խաբեբայություն, 2.մեկ ամբողջություն կազմող խաղի մի մասը, 3. մեկի գլխին բերած փորձանք), **փիալա-48** (վերևը՝ լայն, տակը նեղ հախճապակե բաժակ՝ առանց ունկի) բառերը, դրանց իմաստները գիտեին հարցվածների 80 տոկոսից ավելին: Դրանք հաճախ են հանդիպում խնդրո առարկա ստեղծագործություններում:

Այս բառերը հաճախական գործածություն ունեն նաև այսօր: Ի տարբերություն սրանց՝ ներքոբերյալ բառերը կարելի է համարել միջին կենսունակություն ունեցող բառեր: **Արդո-9** (խոշոր աղացած հացահատիկ, որով կերակրում են անասուններին), **դալլաք-9** (վարսավիր), **ռուզի-9** (բարիք, բերք, ապրուստի միջոց), **փիթելա-18** (պատրույգ), **սամթ-20** (1.նպատակահարմար եղանակ, 2. կողմ, որոշ ուղղությամբ ընկած բնակավայր), **խախալ-21** (խոշոր անցքերով մաղ՝ ցորենը, գարին, ընդեղենը մաքրելու համար), **արսղզ-25** (1.անհոգ, ոչնչով չմտահոգվող, 2. անամոթ, անպատկառ, 3. դիմացկուն (բույսերի մասին), **քիլինկյոշ-25** (կերակրատեսակ, որ պատրաստում են չորաթանը ջրի մեջ լուծելով և վրան յուղի մեջ խարկած սոխ լցնելով), **դիյամաթ-33** (սաստիկ ցուրտ, սառնամանիք), **չանչախ-27** (շատախոս մարդ), **նամարդ-24** (տմարդի, ստոր մարդ), **դուզդուն -35** (ագռավ):

Հարցումների արդյունքները վկայում են, որ բարբառի զարգացման ընթացքն անընդհատական է, և այն արտացոլում է հասարակական կյանքի տեղաշարժերը: Ըստ այդմ բառային մի շարք միավորներ աստիճանաբար արտամղվում են: Այս դեպքում գրավոր հուշարձանը՝ գեղարվեստական ստեղծ

ծագործությունը, դառնում է այդ բառերի ճանաչողության տարածք ու պահոց:

Այսպիսով՝ բարբառային բառերը գեղարվեստական գրականություն կարող են մուտք գործել ակամա՝ լեզվամտածողության թելադրանքով, և կամա՝ գեղարվեստական երկի ոճավորման նպատակով:

Արցախի գրողների ստեղծագործություններում գործածված բարբառային բառերը ունեն ինչպես իմաստային, այնպես էլ ծագումնաբանական բազմազանություն: Ուսումնասիրվող ստեղծագործություններում իմաստային հետաքրքիր ծավալումներ ունեն ինչպես հնդեվրոպական ծագման և հայերենի գրավոր հուշարձաններում չվկայված միավորները, այնպես էլ բարբառային փոխառությունները: Արցախի ժամանակակից գրողների ստեղծագործություններում մեծ թիվ են կազմում ռուսերենից կատարված բարբառային փոխառությունները, ինչը բացատրվում է նրանով, որ այդ հեղինակները ապրել և ստեղծագործել են խորհրդային և հետխորհրդային տարիներին: Հատկանշական է, որ ուսումնասիրվող գրականության մեջ գործածված բարբառային բառերի մի մասը անծանոթ է բարբառախոս միջավայրի 15-25 տարեկան բոլոր կամ գրեթե բոլոր հարցվողներին: Ուրեմն՝ գեղարվեստական խոսքը հաճախ դառնում է բարբառային բառերի պահպանման ու գործածության եզակի միջավայր:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆ ԻՐՐԵԿ ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ

ԲԱՌԵՐԻ ՊԱՀԱՐԿՄԱՆ ԵՎ ԳՈՐԾԱԾԱԿԱՆ ԱԿՏԻՎՈՒԹՅԱՆ

ՄԻՋԱԿԱՅՐ...

ՌԵՆԱ ՄՈՎՍԵՍՅԱՆ

Գրողի կողմից՝ ժողովրդի բնավորության, մտածելակերպի, կենսափիլիսոփայության գեղարվեստական արտացոլման եղանակներից մեկը բարբառային ու ժողովրդախոսակցական իրողությունների գործածությունն է:

Բարբառային բառերը գեղարվեստական գրականություն կարող են մուտք գործել ակամա՝ լեզվամտածողության թելադրանքով, և կանխամտածված՝ գեղարվեստական երկի ոճավորման նպատակով:

Արցախի գրողների ստեղծագործություններում գործածված բարբառային բառերը ունեն ինչպես իմաստային, այնպես էլ ծագումնաբանական բազմազանություն: Հատկանշական է, որ ուսումնասիրվող գրականության մեջ գործածված բարբառային բառերի մի մասը անծանոթ է բարբառախոս միջավայրի նոր սերնդի բոլոր կամ գրեթե բոլոր ներկայացուցիչներին: Ուրեմն՝ գեղարվեստական խոսքը հաճախ դառնում է բարբառային բառերի պահպանման ու գործածության եզակի միջավայր:

РЕЗЮМЕ

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ЛИТЕРАТУРА КАК СРЕДА ХРАНЕНИЯ И АКТИВНОГО УПОТРЕБЛЕНИЯ ДИАЛЕКТНЫХ СЛОВ РЕНА МОВСЕСЯН

Ключевые слова: *популяризация, художественная литература, этимологическое многообразие, живучесть, диалектизм, языковое мышление, стилизация, индоевропейский, заимствование, смысловой, диалектная среда.*

Одним из художественных способов отображения характера народа, образа мышления, жизненной философии является применение диалектных и разговорных реалий со стороны писателя. Диалектные слова могут проникнуть в художественную литературу непроизвольно, под влиянием языкового мышления, а также преднамеренно, для стилизации художественного произведения. Диалектные слова, примененные в произведениях арцахских писателей, имеют как смысловое, так и этимологическое многообразие. Примечательно, что в изучаемой нами литературе часть диалектных слов незнакома для всех или почти всех представителей нового поколения диалектной среды. Значит, художественное слово часто становится единственной средой сохранения и применения диалектных слов.

SUMMARY

**FICTION LITERATURE AS ACTIVE ENVIRONMENT OF STORAGE
AND USE OF DIALECTAL WORDS**

RENA MOVSESYAN

Key words: *popularization, fiction, etymological diversity, vitality, dialectism, linguistic thinking, stylization, Indo-European, borrowing, semantic, dialectal environment.*

Fiction as an Environment for the Storage and Active Use of Dialectal Words One of the artistic ways of the writer's reflection of the character of people, the way of thinking, the philosophy of life is the use of dialectal and colloquial realities. Dialectal words can penetrate into the fiction literature involuntarily, under the influence of linguistic thinking, and intentionally, for stylization of the work of art. Dialectal words used in the works of Artsakh writers have both a semantic and etymological diversity. It is noteworthy that in literature some of the dialectal words are unfamiliar to all or almost all representatives of the new generation of the dialectal environment. Hence, the artistic word often becomes the only environment for the preservation and use of dialectal words.